

Orta asyrlarda edebi-nazary pikirleriň ösüşi

Category: Edebiýaty öwreniş, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 26 января, 2025

Orta asyrlarda edebi-nazary pikirleriň ösüşi ORTA ASYRLARDA EDEBI-NAZARY PIKIRLERIŇ ÖSÜŞI

Orta asyrlarda-da Aziýanyň we Ýewropanyň birnäçe ýurtlarynda edebi-nazary pikirler ösýär. Orta asyrlaryň dowamynda Hytaýda poeziýanyň, çeper prozanyň, dramaturgiýanyň ösmegi bilen baglylykda edebiýat hakyndaky ylym hem ýokary derejä göterilipdir. Orta asyrlaryň irki döwründe Hytaýyň görnükli edebiýat nazaryýetçisi Wan-çun (Çžun-çen, 27–97ý.) bolupdyr. Ol Konfusiniň estetiki hem-de edebi-nazary garaýyşlaryny ösdürmek bilen edebiýatyň birnäçe meselelerini özüçe çözüpdir. Ol özüniň «Tankydy pikirleniş» diýen işinde edebiýatyň hakykata laýyk gelmelidigi, dogruçyl bolmalydygy baradaky pikiri öňe sürýär. Ol edebiýat durmuşdan daşlaşsa, özüne örän uly zyýan ýetirer diýip belleýär. Wan-çunuň tassyklamagy boýunça edebiýatyň esasy maksady adam ahlagynyň gowulanmagyna täsir etmektir. Şonuň bilen birlikde edebiýat nämäniň gowudygyna, nämäniň erbetdigine, nämäniň hakykat-dygyna, nämäniň galpdygyna düşünmäge adamlara kömek hem bermelidir. Wan-çun gadymy Hytaý edebiýat nazaryýetçisi Konfusiden soň gowy mazmun («şan») we ýokary gözel forma («meý») baradaky düşüňjani ösdüripdir. Ol hem Konfusiý ýaly mazmuny formadan ýokarda goýupdyr. Şonuň üçin ol sada, realistik, salyhatly, dogruçyl esere ýokary baha berip, owadan sözleriň toplumyndan ybarat bolan gowşak mazmunly eserlere bolsa pes baha beripdir. Wan-çunuň bu materialistik edebi taglymaty Hytaý edebiýatynyň soňky ösüşinde-de örän uly rol oýnapdyr.

Soňky wagtlarda birnäçe Hytaý edebiýatçylary Wan-çunuň edebi taglymatyny has-da ösdüripdirler. Hytaý şahyry Lu-szi (Li-şi-hen; 261–303ý.) «Nepis söz odasyna» diýen eserinde toslama, ýasama owadanlyga duşmandygyny, hakyky owadanlyga dostdugyny

aýdýar. Ol owadan bolmadyk zat bilen owadan zady gatysdyrýan, eserini gyzykly etjek bolup, onuň dogruçyllygyna zyýan ýetirýän öz kárdeşlerini berk tankyt edipdir. Lu-szi şahyrana eserlerdäki sözler şahyryň adam söýmek duýgusyna ýugrulan sözler bolamlydyr diýip belleýär we edebiýatyň gumanistik häsiýetini ösdürmäge uly üns berýär. Hytaýyň orta asyrdaky edebiýat tankytçysy Lýu-se (Ýan-he; VI asyr) «Edebi pikiriň oýujy aždahasý» diýen işinde edebiýatyň öz zamanasy bilen baglanyşykly bolmalydygy barada, edebi eserleriň çuň duýgulary beýan etmek bilen birlikde aýdyň, dogruçyl, formasynyň owadan bolmalydygy barada möhum pikir öwredýär.

Şahyr Bo-Szýuý-i (772–846) özünden öňki VII–VIII asyrlarda ýaşap geçen Hytaý şahyrlarynyň edebiýat baradaky pikirlerini jemlemek bilen edebiýatyň realistik nazaryýetiny döredýär. Ol edebiýat syýasata hyzmat etmelidir, halky terbiýelemeli we bilimli etmelidir, çeper proza we poeziýa öz döwrüne laýyk bolmalydyr diýen talaby eňe sürýär.

Öňde agzalyp geçilen Hytaý edebiýatçylarynyň pikiri soňky döwürlerde-de birnäçe edebiýatçylar tarapyndan azda-kände ösdürilýär. Ol edebiýatçylaryň iň esasyalaryndan biri Su-şi (Su Du-no 1036–1101) bolup, ol döredijilikde joşguny, edil şonuň ýaly-da duýgyny erkin we tebigy beýan edip bilmegiň birinji derejeli rol oýnaýandygyny, hudožnigiň suratlandyrmak üçin iň esasy zady saýlap almalydygyny belleýär.

Gadymy döwürde we orta asyrlarda Hindistanda hem edebiýat ylmynda degişli pikirler döräpdir. “Brahmanizm” diýen filosofik ugruň wekilleri çeper eser döredýän adam ýeňles, gaharjaň adam bolmaly däldir, ol bilimli, özüne erk edip bilýän, rehimdar we ş. m. gowy häsiýetli bolmalydyr. Şonda onuň eseri-de gowy bolar diýen düşüňjani ündäpdirler. Şol wagtyň hindi edebiýatçylarynyň arasynda ýazyjy suratlandyrýan zadynyň ruhuny özleşdirmelidir, eger şony özleşdirmese, ol suratlandyrýan zadynyň hakyky formasyny, obrazyny döredip bilmez diýen pikir hem bolupdyr.

Orta asyrlarda edebi-nazary pikirler Ýewropada-da azda-kände ösüpdir. Ýewropadaky täze feodal gurluş öňki gulçulyk jemgyýet gurluşynyň syýasatyny, düzgünlerini gysyp taşlaýar. Täze

jemgyýet gurluşy gadymy dünýäden hristian dinini we ýarym weýran şäherleri özüne miras edip alýar. Şonuň üçin hem ideologiýanyň ähli görnüşlerini täzedan döredýän jemgyýetde diniň täsiri has güýçli bolýar. Din hatda döwleti dolandyrmaga gatnaşýar. Şonuň netijesinde edebiýat, sungat hem diniň öňe sürýän dogmatik düşüňjeleriniň täsirinde bolupdyr.

Bu döwrüň çeper döredijiligi barada nazaryýetçi pikir ýöretmäge synanyşan demirgazyk afrikaly Awgustin Blažennyý (354–430), italiýaly Foma Akwinskiý (1225– 1274) ýaly adamlar bolupdyr. Awgustin üçin «ähli gözelligiň çeşmesi we iň beýik gözellik» hudaýdyr. Sungat hem hudaýyň real obrazyny däl-de, onuň ähli gözelligiň esasy bolup durýandygyny beýan etmelidir diýip, ol belleýär. Şonuň üçin hem sungat eseriniň özi gyzykly bolman, ondaky hudaýyň gözelligini ündeýän pikirler gyzykly bolmalymyş.

Foma Akwinskiý hem dini düşüňjeler bilen baglanyşykly käbir edebi-nazary pikirleri öňe sürüpdir. Onuň döwründe orta asyrlaryň şäher edebiýatynda realistik elementler peýda bolup başlapdyr. Şonuň üçin hem Akwinskiýniň pikirini Awgustiniň pikirinden azda-kände tapawutlanypdyr. Ol göreniňde näme täsir edýän bolsa, gözellik şoldur diýip tassyklaýar. Emma şol wagtyň özünde ol iň ýokary gözellik hudaýdyr diýýp hem tassyklaýar. Bu bolsa oňa öz döwründe ösüp başlan çeper döredijilik tejribesiniň tejribelerini nazary taýdan umumlaşdyrmaga mümkinçilik bermändir.

Çeşmesi: Ö.Abdyllaýew. Edebiýat nazaryýeti. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy. – Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2010. Edebiýaty öwreniş